

ISSN: 2146-4901
e-ISSN: 2667-6575

Kur'an'a Dair Bir Soru-Cevap Risalesinin İçerik ve Alana Katkısı Açısından Değerlendirilmesi

Evaluation of a Question and Answer Treatise on the Qur'an in terms of Content and Contribution to the Field

Burhan ÇONKOR

ORCID: 0000-0002-8285-7969 | E-Posta: bconkor@hotmail.com

Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı
Assoc. Prof., Çankırı Karatekin University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Tafsir
Çankırı, Türkiye
ROR ID: 011y7xt38

Article Information / Makale Bilgisi

Citation / Atf: Çonkor, Burhan. "Kur'an'a Dair Bir Soru-Cevap Risalesinin İçerik ve Alana Katkısı Açısından Değerlendirilmesi". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (Aralık 2023), 455-482. <https://doi.org/10.35415/sirnakifd.1326095>

Date of Submission (<i>Geliş Tarihi</i>)	11. 07. 2023
Date of Acceptance (<i>Kabul Tarihi</i>)	21. 09. 2023
Date of Publication (<i>Yayın Tarihi</i>)	15. 12. 2023
Article Type (<i>Makale Türü</i>)	Research Article (Araştırma Makalesi)
Peer-Review (Değerlendirme)	Double anonymized – At Least Two External (Çift Taraflı Körleme / En az İki Dış Hakem).
Ethical Statement (<i>Etik Beyan</i>)	It is declared that scientific, ethical principles have been followed while carrying out and writing this study, and that all the sources used have been properly cited. (<i>Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</i>)
Plagiarism Checks (<i>Benzerlik Taraması</i>)	Yes (<i>Evet</i>) – Ithenticate/Turnitin.
Conflicts of Interest (<i>Çıkar Çatışması</i>)	The author(s) has no conflict of interest to declare (<i>Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.</i>)
Complaints (Etik Beyan Adresi)	suifdergi@gmail.com
Grant Support (<i>Finansman</i>)	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research. (<i>Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.</i>)
Copyright & License (Telif Hakkı ve Lisans)	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. (<i>Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.</i>)

Özet

İslâmî ilimlerin her alanında yapılan çalışmaların çeşitliliği zaman içerisinde artmıştır. Buna paralel olarak Kur'ân üzerine yapılan tefsir araştırmalarındaki çeşitlilik de artmıştır. Farklı yöntemler kullanılarak devam eden tefsir çalışmalarının önemli bir kısmını Müşkilü'l-Kur'ân alanı oluşturmaktadır. Hem genel manada tefsirlerde hem de müstakil eserlerde işkâl durumu olan ayetler konu edilmiş ve önemli çalışmalar yapılmıştır. Müşkil ayetler üzerine yapılan çalışmalarda soru-cevap yönteminin kullanılması da tarih itibariyle oldukça eskidir ve bu yöntemi kullanarak Kur'ân tefsirine katkı sunmuş eserler de söz konusudur. Bahsi geçen teliflerde gerek müellifi tarafından mukadder sorular, gerekse de dönemin şartları doğrultusunda gündeme getirilen sorular üzerinden cevaplar verilerek, ortaya çıkan birikim kitaplaştırılmıştır. Aynı zamanda bu eserlerin ortaya çıkmasında İslam karşıtı yaklaşımların itirâzî sorularının da etkisinin olması muhtemeldir. Konuyla ilgilenen müelliflerden bazıları tefsir eserlerinin gerekli gördükleri yerlerinde benzer soruları gündeme getirerek cevaplar verirken, bazıları da tamamen bu yöntemle hazırlanmış ve soru-cevaptan müteşekkil eserler kaleme almışlardır. Alanla ilgili çalışmalar incelendiğinde, mevzu bahis çalışmalar arasında hatırı sayılır bir etkileşimin olduğu görülmektedir. Aynı zamanda eserlerin yazıldığı dönemin ihtiyaçlarını gösteren farklı sorular, belli konuların tarih içerisindeki yansımalarını göstermesi açısından kayda değerdir. Yine bu eserlerde ele alınan soruların benzerliğine rağmen cevaplarda karşılaşılan farklılıklar da dönemin, Kur'ân algısının anlaşılabilmesi açısından önemli ipuçları vermektedir. Çalışmamızda soru-cevap yöntemiyle hazırlanmış bir risale üzerinde durulmuş, risalenin içeriği ve yöntemi tespit edilerek, Müşkilü'l-Kur'ân alanına olan katkısı tespit edilmeye çalışılmıştır. Öncelikle konuyla ilgili diğer eserler araştırılarak bu eserler üzerine yapılan çalışmalara işaret edilmiştir. Ardından çalışma konumuz olan risalenin nüsha bilgileri ve müellifine dair ulaşabildiğimiz sonuçlar üzerinden değerlendirmelerimize yer verilmiş, daha sonra da risalenin içeriği, benzer eserlerle karşılaştırılarak ortaya konmuştur. Eserde yer verilen sorular, konuları itibariyle tasnife tabi tutulmuş ve bu doğrultuda başlıklandırma yapılarak incelenmiştir. Ancak makale ölçeğinde bütün soruların detaylı olarak ele alınması mümkün olmadığından, zaman zaman ihtisar yönüne gidilmiş, gerekli görülen durumlarda dipnotlarda bilgi verilmiştir. Karşılaştırma yapılabilmesi adına eserde yer verilen soru ve cevaplarla aynı ya da benzer olan diğer eserlere dipnotlarda işaret edilmiş, aynı sorulara farklı cevaplar veren müellifler de imkân ölçüsünde tespit edilerek zikredilmiştir. Çalışmanın sonunda, elde ettiğimiz veriler değerlendirilerek, risalenin alana ne tür katkılar sunduğu, benzer diğer eserler arasındaki konumu ile eksik ve eleştiriye açık yönleri ortaya konmuştur. Eserde, soruların herhangi bir tasnife tutulmaksızın sıralanmış olması, tarihi süreçte hep tartışılan ihtilaflı konuların üzerinde yeterince durulmaması ve farklı görüş sahiplerinin zikredilmemesi gibi usûl açısından görülen eksiklikler söz konusudur. Bununla birlikte risale, kısa, öz, sade ve tartışmadan uzak bir yöntem izlemesi ve farklı eğitim seviyesindeki muhataplara hitap edecek soruları ile öne çıkmaktadır. Bu anlamda eserin, Kur'ân okurken zihne takılabilecek sorulara pratik cevaplar vermesi anlamında alana mütevazı bir katkı sunduğunu söylemek mümkündür. Yine eserde, ihtilaflara değinmemekle beraber, tartışmalı konulara dair tarihi süreçte daha çok kabul gören görüşlerin benimsenmiş ve bu görüşlerin cevaplara yansıtılmış olması da elde edilen sonuçlar arasındadır. İlave olarak yaptığımız çalışma, bu alandaki araştırmaların tanıtımı ve henüz keşfedilmemiş benzer çalışmaların ortaya çıkarılması adına bir katkı niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, Es'ile, Ecvibe, Müşkil

Abstract

The diversity of studies in every field of Islamic sciences has increased over time. Parallel to this, the diversity of tafsir studies on the Qur'ān has also increased. The field of Mushkil al- Qur'ān constitutes an important part of the ongoing tafsir studies using different methods. Both in tafsir in general and in individual works, verses that are in a state of ambiguity have been the subject and important studies have been carried out. The use of the question-and-answer method in the studies on the puzzling verses is also quite old in terms of history, and there are also works that have contributed to the exegesis of The Qur'ān by using this method. In the aforementioned works, both the questions that were predetermined by the author and the questions raised in line with the conditions of the period were answered and the resulting accumulation was published in books. At the same time, it is likely that the objectionable questions of orientalist approaches had an impact on the emergence of these works, although not completely. While some of the authors who were interested in the subject raised similar questions and gave answers to them in the places they deemed necessary in their works of tafsir, some of them wrote works consisting entirely of questions and answers prepared in this method. When the studies on the field are analyzed, it is seen that there is a considerable interaction between the works in question. At the same time, different questions showing the needs of the period in which the works were written are noteworthy in terms of showing the reflections of certain topics in history. Despite the similarity of the questions addressed in these works, the differences encountered in the answers also provide important clues in terms of understanding the perception of The Qur'ān of the period. In our study, we focused on a treatise prepared with the question-answer method, the content and method of the treatise were determined and its contribution to the field of Mushkil al-Qur' ān was tried to be determined. First of all, other works on the subject were researched and the studies on these works were pointed out. Then, our evaluations on the copy information of the treatise, which is the subject of our study, and the results we could reach about its author were included, and then the content of the treatise was revealed by comparing it with similar works. The questions included in the work have been categorized according to their subjects and analyzed by making headings in this direction. However, since it is not possible to deal with all the questions in detail in the scale of the article, from time to time, we have gone in the direction of ihtisar, and information is given in footnotes when deemed necessary. In order to make comparisons, other works that are the same or similar to the questions and answers given in the book have been pointed out in the footnotes, and the authors who gave different answers to the same questions have been identified and mentioned to the extent possible. At the end of the study, the data we obtained were evaluated and the contributions of the treatise to the field, its position among other similar works, and its shortcomings and aspects open to criticism were revealed. There are procedural deficiencies in the work, such as the fact that the questions are listed without any classification, that the controversial issues that have always been discussed in the historical process are not sufficiently emphasized, and that the holders of different opinions are not mentioned. However, the treatise is distinguished by its short, concise, simple and non-controversial method and its questions that will appeal to interlocutors at different levels of education. In this sense, it is possible to say that the work makes a modest contribution to the field in the sense that it provides practical answers to questions that may come to mind while reading the Qur'ān. It is also among the results obtained that, although the work does not mention the disputes, the views that are more accepted in the historical process regarding the issues of the debates are adopted and these views are reflected in the answers. In addition, our study is a contribution to the promotion of research in this field and to the discovery of similar studies that have not yet been discovered.

Keywords: Exegesis (Tafsīr), The Qur'ān, Questions, Answers, Contradiction.

Giriş

Başlangıçta ulûmu'l-Kurân içerisinde, sonraki dönemlerde ise tefsir usulünde özel bir ilim dalı olarak zaman içerisinde şekillenen Müşkilü'l-Kur'ân kavramı, birbiri ile çelişir gibi veya aralarında ihtilaf varmış gibi görünen ayetleri ve bu ayetlerin açıklanmasını ifade eder. İlk bakışta çelişki gibi düşünülen böylesi durumların sebepleri ile çözüm yolları, usûl kitaplarımızda açıklanmış ve konuyla alakalı müstakil çalışmalar da yapılmıştır.¹

Zaman içerisinde ilgili konudaki soruların ve açıklamaların artmasından olsa gerek, Müşkilü'l-Kur'ân'a dair açıklamalar pratiklik kazanmış ve özellikle öğrencilere bu izahların daha kısa ve öz bir şekilde ifade edilmesi maksadıyla soru cevap şeklinde eserler kaleme alınmıştır. Konuyla ilgili müstakil ve kapsamlı eserler yazıldığı gibi, zaman zaman da bu eserler üzerinde şerh, hâşiye, muhtasar türünden eserler de kaleme alınmıştır. Her birinin, kendi kategorisinde faydası söz konusu olan ilgili eserler, bazı durumlarda ise bir ihtiyacın neticesinde kaleme alınmak suretiyle ortaya çıkarılmıştır. Ortaya konulan teliflerde farklılık arz eden metodolojiler, eserin yazılma gerekçesi hakkında da bilgi vermektedir.

Diğerleri kadar yaygın olmamakla birlikte, geleneğimizde soru-cevap yönteminin de bir yazın türü olarak kabul gördüğü anlaşılmaktadır. Şöyle ki Arap dili, fıkıh, hadis, kelam, tasavvuf, dinler tarihi gibi alanlarda benzer telifler görmek mümkündür.² Tefsir alanında da aynı yöntemle kaleme alınmış eserler söz konusu olup, bazen müellif, ilgili kısımda ve gerekli gördüğü yerlerde okuyucunun zihninde oluşabilecek bir soruyu gündeme getirerek soru sorup cevap vermek şeklinde bir yöntem benimsemiştir. Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) meşhur tefsiri *Keşşâf*'ta bu uygulamayı görmek mümkündür. Müellif, yeri geldikçe okuyucunun aklına takılması muhtemel soruları, kimi zamanda mülhitler tarafından ortaya atılan îtirâzî soruları gündeme getirerek cevaplar vermiştir.³ Zaman zaman da sadece soru-cevaptan müteşekkil müstakil eserlerin kaleme alındığı olmuştur. Bu alanda en eski eserlerden sayılan ve Muhammed b. Muhammed b. Alî el-Huzeymî el-Fürâvî (ö. 514/1120) tarafından kaleme alındığına dair tespitler bulunan *el-Esiletü'l-mufahhame fi'l-ecvibeti'l-*

¹ Bk. Adem Yerinde, "Müşkilü'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/164-167; Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü* (İstanbul: İfav Yayınları, 2009), 203-210.

² Konuyla ilgili çalışmalar hakkında daha detaylı bilgi için bk. Hatice Büşra Türkcan Çifçi, *Bir Tefsir Eseri Olarak El-Es'ile ve'l Ecvibe Başlıklı Eserler -El-Esiletü'l Mufahhame Fi'l-Ecvibeti'l-Müfeheme Örneği-* (Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 6-28.

³ Bk. Veysel Gengil, *Tefsir Geleneğinde Soru-Cevap Metodu (Zemahşerî ve Peygamber Kıssaları Bağlamında)* (Ankara: Fecr Yayınları, 2021).

müfeheme adlı eser, görebildiğimiz kadarıyla en kapsamlı ve sistemli eserdir.⁴ Şemseddin Muhammed b. Ebû Bekir b. Abdülkadir er-Râzî'nin (ö. 660/1261) *Es'iletü'l-Kur'ân ve Ecvibetüha*, Cemâleddin Aksarâyî'nin (ö. 791/1389) tefsir ve hadis konusundaki soru ve cevaplara yer verdiği ve daha çok *Es'ile ve Ecvibe* olarak bilinen eseri,⁵ bu alanın meşhur örnekleri arasındadır.

Bunlara ilave olarak Tâcü'l-kurrâ Kirmânî'nin (ö. 500/1106'dan sonra) *el-Burhan fi Müteşâbihî'l-Kur'ân (Es'iletü'l-Kur'ân ve Ecvibe)*, Hüseyin b. Süleyman b. Ebi'l Hasen b. Süleyman b. Reyyan et-Tâî el-Halebî'nin (ö. 770/1369) *er-Ravdu'r-Reyyân fi es'ileti'l-Kur'ân*, Necmüddin Muhammed b. Ahmed el-İskenderî'nin (ö. 984/1576) *Risâle fi'l-es'ileti'l-celîle ve'l-ecvibeti'l-cemîle*, Muhammed b. İbrahim ed-Derûrî'nin (ö. 1066/1656) *Es'ile ve Cevâbât fi'l-âyâti'l-Kerîme*, Ali b. Muhammed Alâüddîn el-Mısırî'nin (ö. 1127/1715) *el-Ecvibetü'l-celiyye ani'l-es'ileti'l-hafiyye*, Abdülhafız b. Osman el-Kârî'nin (ö. ?) *el-Ecvibetü'l-Mekkiyye ani'l-es'ileti'l-Hicâziyye* eserleri de yer almaktadır.⁶ Adı geçen eserlerdeki içerikler, tamamen yazar tarafından ortaya atılıp cevap verilmiş sorulardan oluşabileceği gibi başka eserlerdeki görüş ve sorulardan faydalanılmış olması da muhtemeldir. Çalışmamızda esas aldığımız ve aynı isimde üç nüshaya rastladığımız risale de bu tür içerisinde değerlendirilebilecek eserlerdendir.

Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi envanterinde kayıtlı olan eserle, aynı isimdeki diğer iki nüsha arasında farklılıklar görülmektedir ve bu farklılıklara nüshaların tanıtımında değinilmiştir. Risale içeriğinde yer alan soruların, her ne kadar cevaplarda farklılıklar olsa da, diğer bazı eserlerde ve benzer ifadelerle mevcut olması, önceki bazı çalışmalardan etkilenildiğinin göstergesidir. Buna göre, bahsi geçen çalışmalarda ele alınan soruların, ilk defa ne zaman ortaya atıldığı net olarak bilinmemekle beraber eserler arasında bir etkileşimin olduğu açıktır.

⁴ Eser, ilgili kütüphane kayıtlarında Fahrüddin er-Râzî ve Ebû Bekir er-Râzî adına kaydedilmiş olmakla beraber, konuyla ilgili hazırlanan yüksek lisans çalışmasında temel bir iddia olarak eserin müellifinin Fûrâvî er-Râzî olduğu söylenmiş ve buna dair deliller öne sürülmüştür. Biz de ilgili çalışmadan hareketle esere yapacağımız atıflarda, müellifini Fûrâvî olarak zikretmeyi uygun görüyoruz. Ancak esere ulaşmak isteyen araştırmacıların, müellifini kütüphane kayıtlarındaki şekliyle (Fahrüddin er-Râzî) yazarak ulaşabileceklerini hatırlatmayı da gerekli görüyoruz. İlgili eser ve müellifine dair değerlendirmeler hakkında bk. Çifçi, *Bir Tefsir Eseri Olarak El-Es'ile ve'l Ecvibe Başlıklı Eserler -El-Esiletü'l Mufahhame Fi'l-Ecvibeti'l-Müfeheme Örneği*, 19-20, 33-48.

⁵ Bk. Cemaleddin Aksarâyî, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe Tefsir ve Hadis İlmine Dair Sorular ve Cevaplar*, Yayına Hazırlayanlar: Necattin Hanay-Mehterhan Furkani (Aksaray: Aksaray Belediyesi Kültür Yayınları, 2018).

⁶ İlgili eserler hakkında detaylı bilgi için bk. Çifçi, *Bir Tefsir Eseri Olarak El-Es'ile ve'l Ecvibe Başlıklı Eserler -El-Es'iletü'l Mufahhame Fi'l-Ecvibeti'l-Müfeheme Örneği*, 19-28.

Çalışmamızda öncelikle risalenin müellifi hakkındaki değerlendirmelerimize yer verilmiş, ardından da nüshaları, muhtevası ve yöntemi ele alınmıştır. Daha sonra ise konu başlıklarından hareketle, risalede sorulan sorular ile cevapları, Müşkilü'l-Kur'ân ve tefsir ilmi açısından değerlendirilmiştir. Araştırmamızda, bazı soruların, farklı cevaplarla benzer içerikli eserlerde zikredildiği görülmüştür. Bu nedenle yeri geldikçe, karşılaştırılması amacıyla aynı sorulara farklı cevapların verildiği diğer eserlere dipnotlarda işaret edilerek, imkân ölçüsünde mukayese ve değerlendirmelerimize de yer verilmiştir.

1. Risalenin tanıtımı

1.1. Risalenin Müellifi Hakkında Değerlendirme

19 Hk 831/2 numarasıyla kayıtlı olan nüshada risalenin Ahmed Feyzî tarafından tahrir edildiği ifade edilmektedir. Bu ifade daha çok müstensih için kullanılıyor olsa da⁷ ilgili eser için bunu net olarak söylememiz ve Ahmed Feyzî'nin bu risalenin müstensihi olduğunu ifade edebilmemiz zordur. Özetle Ahmed Feyzî, risalenin müstensihi olabileceği gibi müellifi de olabilir. Zira daha önceden yazılan benzer eserlerle karşılaştırıldığında görülen farklılıklar, üç nüshanın da aynı kütüphanede bulunuyor olması ve eserleriyle bu kütüphanenin kurulmasının temelini teşkil eden Ahmed Feyzî'nin kendi yazdığı pek çok eser de dikkate alındığında onun, risalenin müellifi olabileceği ihtimal dâhilindedir.

19 Hk 3136/2 numarasıyla kayıtlı olan nüshanın sonunda yer alan 1288/ 1871-1872 tarihi de bu olasılığı güçlendirmektedir. Zira Ahmed Feyzi, (1839-1909) tarihleri arasında yaşamıştır.⁸ Bir diğer husus da risalenin bahsi geçen nüshasında, Kur'ân'a dair soru-cevap kısmının dışında *Kenzü'l-vâizîn*⁹ adlı eserden alınan bölümün yer alması ve bu alıntının özellikle zikredilmesine rağmen soru cevap kısmıyla ilgili böyle bir malumatın yer almamasıdır. İlave olarak eser, benzerleriyle karşılaştırıldığında aynı sorulara farklı cevaplar verildiği de görülmektedir. Bu durumda müellifin, başka eserlerden istifade etmekle beraber, kendi tasarruflarıyla yeni bir eser kaleme alarak görüşlerini ortaya koyduğunu düşünmek de mümkündür.

⁷ Orhan Bilgin, "Yazma", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/372.

⁸ Çorum'da doğan ve tahsilini Çorum'da tamamlayıp, yine aynı yerde, başta müftülük olmak üzere müderrislik, kadılık ve kâtiplik gibi görevlerde bulunan Ahmed Feyzî, kendi eserlerinin de dâhil olduğu çok sayıda kitabı bir araya getirerek Çorum'un ilk müstakil kütüphanesini kurmuştur. Hayatı ve eserleri hakkında detaylı bilgi için bk. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı müellifleri* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333), 1/250; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin* (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1993), 1/229; Kamil Şahin, "Ahmed Feyzi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/67-68.

⁹ İlgili eser ve müellifi hakkında bk. Emine Arabacı, "Ya'kub Afvî ve Netîcetü't-Tefâsîr Adlı Eserindeki Tefsir Metodu". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 4 / 1 (Haziran 2019): 77-110.

Araştırmamız esnasında karşılaştığımız ve yukarıda da zikrettiğimiz üzere Muhammed b. Muhammed b. Alî el-Huzeymî el-Fürâvî'ye nispet edilen *el-Esiletü'l-mufahhame fi'l-ecvibeti'l-müfehhome* adlı kapsamlı eserde, çalışma konumuz olan risaledeki soru ve cevapların çoğunun benzer/farklı şekillerde yer alıyor olması, müellifin bu eseri görmüş ve istifade etmiş olabileceğini akla getirmektedir. Eser üzerine yapılan yüksek lisans çalışmasında, isim zikrederek alıntı yapan tek müellifin İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725) olduğu, hem tefsirinde hem de *Furûk* adıyla bilinen eserinde sıklıkla bu kaynağa atıfta bulunduğu ifade edilmiştir.¹⁰ Bundan hareketle çalışma konumuz olan risalede, Bursevî'nin eserlerinden de istifade edilmiş olması mümkündür.

2. Aynı İsimdeki Nüshalar ve Özellikleri

Ulaştığımız üç nüshada risaleler aynı adla anılmakla birlikte soru sayıları açısından farklılıklar söz konusudur. Mezkûr kütüphanede 19 Hk 831/2 numarasıyla kayıtlı olan ve bizim esas aldığımız eserin ölçüleri 200x145-165x115 mm. ve 31 satır olup, Arapça ve Ta'lik yazı türüyle kaleme alınmıştır. Eserin ismi "Es'ile ve Ecvibe fî'l-Kur'ân alâ Tertîbi's-Süver" olarak zikredilmiştir. Eserin sonunda Ahmed Feyzi tarafından tahrir edildiği ifade edilmiş, istinsah tarihi belirtilmemiştir.

Aynı kütüphanede 19 Hk 3136/2 numarasıyla kayıtlı olan eser ise bir mecmua içerisinde yer almaktadır. Ölçüleri 210x150-170x100 mm. ve 23 satır olup Arapça ve Ta'lik yazı türüyle kaleme alınmıştır. İlk varışında Kur'ân'da hitaplarla alakalı kısa bilgi yer almakta olup eserin ismi "Es'ile ve Ecvibe fî'l-Kur'ân alâ Tertîbi's-Süver" olarak zikredilmiştir.¹¹ Müstensihine dair bilginin yer almadığı risalenin istinsah tarihi ise 1288 (1871) olarak kaydedilmiştir. Es'ile ve ecvibe kısmından sonra *Kenzü'l-vâizîn* adlı eserden *teavvüz* hakkındaki kısım alınmış ve başlıkta da bu durum izah edilmiştir. Sonrasında ise sorular ve cevaplara devam edilmiştir.

Yine aynı kütüphanede ve 19 Hk 8057/1 numarasıyla kayıtlı diğer bir risale daha yer almaktadır. 200x120-170x100 mm. ve 16 satır olup Arapça ve ta'lik yazı türüyle kaleme alınmıştır. Eserin ismi "Es'ile ve Ecvibe fî'l-Kur'ân alâ Tertîbi's-Süver" olarak zikredilmiştir. Bu nüsha, diğer nüshalarla aynı ismi taşımakla, baş kısmı aynı ve içerik olarak benzerlik

¹⁰ Bk. Çifçi, *Bir Tefsir Eseri Olarak El-Es'ile ve'l Ecvibe Başlıklı Eserler -El-Esiletü'l Mufahhame Fi'l-Ecvibeti'l-Müfehhome Örneği*, 31. Bursevî'nin *Furuk* adlı eseri hakkında bk. Mehmet Faruk Çifçi, *İsmail Hakkı el-Bursevî'nin Furûk-ı Hakkî Adlı Eseri (Tahkik ve İnceleme)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 58-59.

¹¹ Ancak kütüphane kayıtlarında "Risâle fî Usûli'l-Ecvibe fî'l-Kur'ân alâ Tertîbi's-Süver" şeklindedir.

bulunmakla beraber diğer iki nüshaya oranla, soru ve cevaplar açısından önemli farklar içermektedir. Ancak eserdeki deformasyon sebebiyle içeriği net olarak incelenememektedir. Tespitimize göre toplam 12, diğer risalelerle örtüşen sadece 8 soru bulunmaktadır. İlave olarak bu nüshada sorulara verilen cevaplar daha uzun ve detaylıdır. Soru cevap yöntemi kullanılmadan izah edilen ayetler ve kavramlar da söz konusudur. Çalışmamızda bu risaleye, aynı ismi taşıması sebebiyle yer vermiş olmakla beraber, yukarıda bahsi geçen sebeplerle içerik incelemesine dâhil edilmemiştir.

3. Risalenin Muhtevası ve Yöntemi

Risalede farklı surelerden seçilmiş bazı ayetlere dair 54 soru ve cevap yer almaktadır. Bütün ayetlere ve sorulara, makale ölçeğinde yer verilmesi mümkün olmadığından, belli başlı örnekler üzerinden risalenin alana katkısını ve özelliklerini ortaya koymaya gayret edeceğiz. Risalede ayetler zikredilirken surelerin Mushaftaki sıralaması dikkate alınmış ancak sure isimleri verilmemiş, sorulan sorulara verilen cevaplarda herhangi bir kaynak da zikredilmemiştir. Bu durum, bahsi geçen açıklamaların müellife mi yoksa alıntı yaptığı kaynağa mı ait olduğu sorusunu akla getirmektedir. Eserde, tartışmalardan uzak kalınmış olması, sorulara tek ve net cevaplar verilmesi en temel özellik olarak zikredilebilir. Bu durum ise eserin belli kabulleri ortaya koyma amacına matuf olarak kaleme alındığını göstermektedir. Çalışmamızda konuya açıklık getirmek sadedinde, benzer eserlerle karşılaştırma yapmak suretiyle bazı değerlendirmelerimize de yer verilmiştir. Zira eserde yer alan soruların ve cevapların önemli ölçüde benzediği diğer bazı eserler mevcuttur. Buna rağmen cevaplar incelendiğinde müellifin ayrıcalıklı ifadelerine ve muhtasar cevaplarla yetinme gibi tercihlerine de rastlamak mümkündür.

Eserde sade ve anlaşılır bir dil kullanıldığı görülmektedir. Öne çıkan diğer bir husus da daha çok Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri şeklinde bir metot izlenmiş olması, zaman zaman dirayet metodunun zaman zaman da rivayet metodunun kullanılmış olmasıdır. Eserde yer alan soru içeriklerine bakıldığında, kelâmî tartışmalar kapsamında yer alan konular, Kur'ân kavramlarının Arapça gramer ve yazımı açısından değerlendirildiği konular, peygamberlerden bahseden ayetlerdeki ihtilaf gibi görünen durumlar, ayetlerin birbiriyle veya rivayetlerle çelişir gibi görüldüğü durumlara dair soruların ele alındığı, bazen bir ayetle ilgili birden fazla sorunun sorulduğu görülmektedir.

4. Konuları İtibariyle Risaledeki Soru ve Cevaplar

4.1. Kur'ân Kavramları

Risalede bu alana dair 11 soru ve cevap yer almaktadır. Bunlar içerisinde Arap dili grameri ekseninde cevaplandırılanların yanı sıra, kimi zaman dirayet yöntemi kullanılarak mantıksal ya da hikemî cevaplar ve kimi zaman da rivayetlerle açıklanan sorular bulunmaktadır. Örneğin Kur'ân'da aynı ifadenin yazımında görülen farklılıklarının sebeplerine dair sorular, daha çok mantıksal çerçevede cevaplandırılmıştır. Bu bağlamda ilk soru, besmelede elif harfinin yazılmamasına rağmen, Alak suresinin başındaki aynı ifade yazılmış olmasının gerekçesidir. Aynı şekilde “ellezî” ve “ellezîne” ism-i mevsullerinde “lâm” harfinin tek yazılmasına rağmen “ellezâni” ifadesinde çift yazılmasının gerekçesi sorulmuş, her iki soruya da kullanım çokluğu gerekçe gösterilmiştir. Buna göre çok kullanılan kelimelerde kolaylık olması açısından elif harfi terk edilmiş, az kullanılanlarda yazılmıştır.¹² Dolayısıyla İlgili hadis-i şerifler¹³ sebebiyle bismelenin çok kullanılması, “ellezîne” ifadesinin de “ellezâni” ifadesine göre çok kullanılması, elif harfinin yazılıp yazılmamasını belirlemiş olmaktadır.¹⁴

Yûnus suresinde dünya hayatı ile suyun benzerliğinden bahseden ayet-i kerimedeki¹⁵ teşbihin benzeme yönüne verilen cevapta da mantıksal izahlar görmek mümkündür. Buna göre su, az (yeteri miktarda) olduğu zaman ondan faydalanılır. Ancak fazla olduğunda sel gibi, zarar verir ki dünya da böyledir. Su bir yerde uzun süre kaldığında kendisi değişir hem de bulunduğu yeri olumsuz etkiler. Dünya da böyledir ve kişi dünya malını toplayıp elinde tuttuğu ve infak etmediği sürece onda cimrilik ve tamahkârlık hastalığı ortaya çıkar. Dolayısıyla suda fiilen var olan etkiler dünya hayatında da mevcuttur.¹⁶

¹² Fûrâvî'nin eserinde de farklı ifadelerle aynı cevap verilmiştir. Bk. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. İshak b. Huzeyme Ebu'l-Feth el-Huzeymî el- Fûrâvî, *el- Esiletü'l-mufahhame fi'l-ecvibeti'l-müfeheme* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Hacı Selim Ağa, 36), 5b.

¹³ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed İbn Hanbel, *Müsned*, thk. es-Seyyid Ebu'l Muâtî en-Nûrî (Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1998), II, 359 (No. 8712); Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünen* (Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, ts.), “Eşribe”, 22 (No. 3733); Ebû'l-Huseyn b. Haccâc b. Müslim, *Şahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, ts.), “Zikir”, 59 (No. 2711); Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni İbn Mâce, *Sünen'ü İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî (Beyrut: Dâru'l-fikr, ts.), “Cenâiz”, 38 (No. 4340).

¹⁴ *Es'ile ve Ecvibe fi'l-Kur'ân alâ Tertibi's-suver* (Çorum: Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 831/2), 2a.

¹⁵ “أَنَّمَا مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ / “Dünya hayatı gökten indirdiğimiz bir su misalidir.” (Yûnus 10/24).

¹⁶ *Es'ile ve Ecvibe* (Hasan Paşa, 831/2), 3a. Krş. Fûrâvî, *el-Es'ile* (Hacı Selim Ağa, 36), 83a-83b.

Yine En'âm suresi ilk ayetinde¹⁷ “nûr”, daha şerefli ve üstün bir varlığa delalet etmesi sebebiyle daha önce gelmesi gerekirken neden “zulmet” ten sonra geldiği sorusu da benzer bir yaklaşımla cevaplanmıştır. Buna göre, önce “zulmet” sonra da “nûr” yaratıldığı için “zulmet” önce zikredilmiştir. Aynı şekilde önce gece sonra da gündüzün yaratıldığı ifade edilmiş ve önce gecenin zikredildiği ayetler de delil olarak gösterilmiştir.¹⁸ “Zulmet” kavramını dalalet olarak izah eden Aksarâyî ise, dalaletin Hz. Peygamber'den önce olması sebebiyle önce zikredildiğini, “nûr” un da peygamberlikle beraber ortaya çıkması sebebiyle sonra zikredildiğini söylemektedir.¹⁹

Arap dili grameri ekseninde yer verilen soruların bir kısmı, kelimelerin tekil ve çoğul kullanımıyla alakalıdır. Örneğin, Bakara suresi 7. ayetinde²⁰ “sem’ ” kelimesi tekil iken, “kulûb” ve “ebsâr” kelimelerinin çoğul;²¹ En'âm suresi ilk ayetinde²² “semâvât” çoğul iken, “arz” kelimesinin tekil;²³ yine aynı ayette²⁴ “nur” tekil iken “zulmet” lafzının çoğul; A'râf suresi 8. ayetinde²⁵ tek bir mîzan olmasına rağmen mîzanın çoğul olarak gelmesinin gerekçesi sorulmuştur. İlk ayetteki “Sem” kelimesi, kulak manasında değil “işitmek” anlamında mastardır ve masdarlarda; tekil, ikil ve çoğul aynıdır.²⁶ “Semâvât” kelimesinin çoğul, “arz” ın tekil olması ise semanın tabakalarının; gümüş, altın, yakut ve diğerlerinden oluşan farklı cinslerden müteşekkil olması, arzın ise tabakalarının tek bir cinsten müteşekkil oluşuyla izah edilmiştir.²⁷ Diğer nüshada bu sorunun cevabına ilave olarak; “arz” kelimesinin çoğul olup, tekilinin “arza/أَرْضًا” şeklinde geldiği, buna göre de her ikisinin de çoğul olduğu bilgisi eklenmiştir.²⁸ Ayetteki “nur” lafzının tekil “zulmet” in çoğul olmasının gerekçesi ise birinin mastar diğerinin isim olmasıdır. Zulmet, masdar manasından uzak, nur ise masdardır. Araplar masdarları değil, müfret kelimeleri ikil ya da çoğul yaparlar.²⁹

¹⁷ “وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ” (el-Enâm 6/1).

¹⁸ *Es'ile ve Ecvibe* (Hasan Paşa, 831/2), 2b. Krş. Fürâvî, *el-Es'ile* (Hacı Selim Ağa, 36), 55b. Gecenin önce yaratıldığına delil olarak zikrettiği ayetler için bk. Yâsîn 36/37; en-Nâziât 79/29.

¹⁹ Aksarâyî, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe Tefsir ve Hadis İlmine Dair Sorular ve Cevaplar*, 35.

²⁰ “خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ” (Bakara, 2/7).

²¹ *Es'ile ve Ecvibe* (Hasan Paşa, 831/2), 2a.

²² “الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ” (el-Enâm 6/1).

²³ *Es'ile ve Ecvibe* (Hasan Paşa, 831/2), 2b.

²⁴ el-Enâm 6/1.

²⁵ “فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ” (el-A'râf 7/8).

²⁶ *Es'ile ve Ecvibe* (Hasan Paşa, 831/2), 2a. Krş. Fürâvî, *el-Es'ile* (Hacı Selim Ağa, 36), 10a.

²⁷ *Es'ile ve Ecvibe* (Hasan Paşa, 831/2), 2b. Krş. Fürâvî, *el-Es'ile* (Hacı Selim Ağa, 36), 54b-55a; Aksarâyî, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe Tefsir ve Hadis İlmine Dair Sorular ve Cevaplar*, 45-46.

²⁸ *Es'ile ve Ecvibe fi'l-Kur'ân alâ Tertibi's-suver* (Çorum: Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 3136/2), 2b. Krş. Fürâvî, *el-Es'ile* (Hacı Selim Ağa, 36), 54b.

²⁹ *Es'ile ve Ecvibe* (Hasan Paşa, 831/2), 2b. Krş. Fürâvî, *el-Es'ile* (Hacı Selim Ağa, 36), 55a-55b.

Aksarâyî bu soruya, zulümâtın batıl görüşler, nûrun ise İslam olduğunu, dolayısıyla batıl görüşlerin çok olması sebebiyle zulümâtın çoğul, İslam'ın tek olması sebebiyle nurun tekil geldiğini söyleyerek cevap vermiştir.³⁰ Tek bir mîzan olmasına rağmen çoğul kullanılmasına ise, her kulun ameli için bir mîzanın olacağı şeklinde cevap verilmiş, Allah Teâlâ'nın Kur'ân'da bu soruya cevap vermediği vurgulanmıştır.³¹ Diğer nüshada buna ilave olarak, mahlûkatın çokluğuna mukabil mîzanın büyüklüğünü ifade etmek için çoğul kullanıldığı söylenmiştir.³² Verilen cevaplar değerlendirildiğinde, Arap dil tekniği çerçevesi dışındakilerin, ikna ediciliğinin tartışmalı olduğu açıktır.

Bu bağlamda diğer bir soru da A'râf suresi 17. ayetteki iki harf-i cerle alakalıdır.³³ Ayetteki ilk iki kelimenin مِنْ/min harf-i ceriyle sonraki iki kelimenin ise عَنْ/an harf-i ceriyle zikredilmesinin gerekçesi, Arapların adet olarak insana ait sıfatlarda عَنْ/an harf-i cerini, insana ait olmayan sıfatlarda ise مِنْ/min harf-i cerini kullanmalarıyla izah edilmiştir. Bundan dolayı ayetteki "أَيْدِي" ve "خَلْف" (ön-arka) مِنْ/min harf-i ceri ile zikredilmiş, "أَيْمَان" ve "شَمَائِل" (sağ-sol) ise عَنْ/an harf-i ceri ile zikredilmiştir.³⁴ *el-Esiletü'l-mufahhame'*deki izaha göre ise ön ve arka nihâyet için, sağ ve sol da inhıraf (meyletme) için olduğundan, birincisi مِنْ/min, ikincisi de عَنْ/an harf-i ceri ile kullanılmıştır.³⁵

Benzer bir soru da Tevbe suresi 112. ayetiyle³⁶ ilgili olarak sorulmuştur: Ayette, "وَالنَّاهُونَ" ye kadar olan kısım *vav* harfi olmaksızın zikredilirken, sonraki kısmın *vav* harfiyle zikredilmiş olmasının sebebi sorgulanmıştır. Cevap olarak; yine Arapların adetlerinde yedi şeyi peş peşe zikrettiklerinde *vavsız*, sekizinciden itibaren *vav'ı* ekleyerek kullanmaları, literatürdeki ismiyle *vâv-ı semâniyye*³⁷ şeklinde izah edilmiştir.³⁸ *el-Esiletü'l-mufahhame'*ye göre ise *vav* harfinin bulunması, mukarenet içindir ve kötülükten nehy, iyiliği emretmenin karinesi olmaktadır.³⁹

³⁰ Aksarâyî, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe Tefsir ve Hadis İlmine Dair Sorular ve Cevaplar*, 35.

³¹ *Es'ile ve Ecvibe* (Hasan Paşa, 831/2), 3a. Krş. Fürâvî, *el-Es'ile* (Hacı Selim Ağa, 36), 63a.

³² *Es'ile ve Ecvibe* (Hasan Paşa, 3136/2), 3a.

³³ "ثُمَّ لَا تَبَيِّنُهُمْ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَعَنْ أَيْمَانِهِمْ وَعَنْ شَمَائِلِهِمْ" (el-A'raf 7/17).

³⁴ *Es'ile ve Ecvibe* (Hasan Paşa, 831/2), 2b-3a.

³⁵ Bk. Fürâvî, *el-Es'ile* (Hacı Selim Ağa, 36), 64a.

³⁶ "الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الْعَابِدُونَ الْأَحْمَادُونَ الْأَخْيَارُونَ الَّذِينَ هُمْ فِي الْأَرْضِ الْأَمْزُونَ بِالْمَغْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ" (Tevbe, 9/112).

³⁷ *Vâv-ı semâniyye* hakkında bk. Mehmet Faruk Çifçi, "Sayı Mistisizminin Arap Dilindeki Yansıması: *Vâv-ı Semâniyye-Tarihsel Bir Okuma Denemesi*" *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52, Haziran 2022: 185-206.

³⁸ *Es'ile ve Ecvibe* (Hasan Paşa, 831/2), 4a. Bir diğer örnek için bk. et-Tahrîm 66/5.

³⁹ Fürâvî, *el-Es'ile* (Hacı Selim Ağa, 36), 80b.

Eserde görüş belirtmeksizin, bilinen rivayetleri naklederek bazen de rivayetlere değinmeksizin cevaplanan sorular da yer almaktadır. Örneğin inzâl ve tenzîl lafızlarından hareketle önceki kitaplarla Kur'ân'ın indirilişi arasındaki farkın izahı⁴⁰ ile Tevbe suresinin başında bismelenin bulunmayışının izahı konusunda, ilgili tartışmalara rağmen⁴¹ bu yöntemin izlendiği görülmektedir.⁴²

4.2. Kelam ve İtikat Alanı

Kelam ve itikat alanına dair bazı ayetler hakkındaki muhtemel sorulara da risalede yer verilmiştir. Konuyla ilgili sorularda günah ve ceza meselesi, verilen cevaplarda da dirayet yöntemi ön plana çıkmaktadır. Bu amaçla Arap dilinin gramer özelliklerinden de istifade edilmiştir. Cehennem için hazırlandığından⁴³ bahseden ayet-i kerime ile ilgili olarak, inananların cehenneme girmeyeceği gibi bir mana sorgulanmıştır. Herhangi bir konuyla alakalı özel bir durumun zikredilmesinin, onun dışındakileri nefyetmeyeceği, örneğin cennet hakkında da "Müttakiler için hazırlanmıştır."⁴⁴ buyrulmasına rağmen müttakilerin dışında, âsîlerden, çocuklar ve delilerden de cennete gireceklerin olduğu ifade edilerek cevap verilmiştir.⁴⁵ Benzer şekilde, "Her nefis ölümü tadacaktır"⁴⁶ ayetinin, Cennet'te yaratılmış nefisler olan hûri ve vildanların ölümsüz olmalarıyla çelişmesinin izahında ise ayetteki *كُلُّ*/*Kül* lafzının umumi oluşu ve bundan bir kısmının tahsis edildiği söylenmiştir. Buna göre lafızla kastedilen mükellefler, tahsis edilenler ise cennetteki diğer nefislerdir.⁴⁷

Şahitliği gizlemenin günahından bahseden ayet-i kerimede,⁴⁸ günahın sorumluluğunun kalbe yüklenmiş olmasının (kalbin sorumlu tutulması) sebebi üzerinde

⁴⁰ *Es'ile ve Ecvibe* (Hasan Paşa, 831/2), 2b.

⁴¹ Bismelenin yazılmamasını, iki surenin içerik olarak benzemesi ve önceki surenin devamı olarak görülmesi şeklinde izah eden Fûrâvî'nin cevabı için bk. Fûrâvî, *el-Es'ile* (Hacı Selim Ağa, 36), 74b-75a. İki görüşü de zikredip, surelerin birbirinin devamı olduğuna dair görüşü tercih eden Zemahşerî'nin açıklamaları için ayrıca bk. Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez- Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1987), 2/241-242. Cevapta Şâfiilerin görüşüne yer veren Aksarâyî'nin cevabı için bk. Aksarâyî, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe Tefsir ve Hadis İlmîne Dair Sorular ve Cevaplar*, 55.

⁴² Bk. *Es'ile ve Ecvibe* (Hasan Paşa, 831/2), 3a.

⁴³ el-Bakara 2/24.

⁴⁴ Âl-i İmrân 3/133.

⁴⁵ *Es'ile ve Ecvibe* (Hasan Paşa, 831/2), 2a. Krş. Fûrâvî, *el-Es'ile* (Hacı Selim Ağa, 36), 13a.

⁴⁶ Âl-i İmrân 3/185.

⁴⁷ *Es'ile ve Ecvibe* (Hasan Paşa, 831/2), 2a.

⁴⁸ *وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ آتِمٌ قَلْبُهُ* / Kim şahitliği gizlerse şüphesiz onun kalbi günahkârdır." (el-Bakara 2/283).

durulmuş, şahitliğin gizlenmesinin, kalbin bir tercihi ve ameli olduğu ve bu nedenle kalbin sorumlu tutulduğu ifade edilmiştir.⁴⁹

Benzer bir soru da insanların gizlediklerinden de hesaba çekileceğini bildiren ayet-i kerime⁵⁰ ile Allah'ın, nefislerde yapmayı arzuladıkları şeyleri yapmadıkları ve konuşmadıkları sürece ümmetten affettiğine dair rivâyet⁵¹ arasında ortaya çıkan ihtilafa dairdir. Ayette, kulun, zâhir ve bâtın kazandığı her şeyden dolayı hesaba çekileceği, hadîs-i şerifte ise: kulun tercihi olmaksızın, yapmaya azmetmediği sürece kalpte gerçekleşen hatalarının kastedildiği, ancak yapmaya azmederse o zaman bu fiilin, ihtiyârî bir fiil olacağı ve bundan dolayı hesaba çekileceği söylenmiştir.⁵²

Nisâ suresi 93. ayetinde⁵³ bir müminin kasıtlı olarak öldürülmesinin cezası olarak ebedi cehennem gösterilmiştir. Ancak ebedi olarak cehenneme gireceklerin kâfirler olduğu ve kişi kasıtlı olarak dahi bir mümini öldürse kâfir denilemeyeceği bilindiğine göre, neden bu öldürme cezasının, ebedi olarak cehennemde kalma olduğu sorgulanmıştır. Bu soruya cevaben, ayetteki من/kim ism-i mevsûlünün, "ellezi" manasında olduğu, mümin bir esiri öldüren belirli bir kâfire işaret ettiği dolayısıyla o kişinin, hem küfrü hem de mümini öldürmesi sebebiyle ebedi olarak cehennemde kalacağı ifade edilmiştir.⁵⁴ Eserde yer verilmemiş olsa da bu görüşe dayanak teşkil eden rivayet kaynaklarımızda yer almaktadır.⁵⁵ *el-Es'iletü'l-mufahhame'* de de bu rivayete işaret edilmiş ancak detaylı olarak cevaplanmıştır. Mümini kasıtlı olarak öldüren kişinin, ebedi olarak cehennemde olmadığını, ayette *hâliden fi hâ* şeklinde geçen *tahlîd* fiilinin ebediyet ifade etmediği, ceza kelimesinin ise affetmek anlamında da kullanıldığını söylemiştir.⁵⁶

Benzer bir soru da Mâide suresi 44. âyetiyle ilgilidir.⁵⁷ Allah'ın kitabıyla amel etmediğinde kişinin günahkâr olmakla beraber kâfir olmayacağı, kâfir olması için inkarın söz konusu olması gerektiğinden hareketle ayetin nasıl anlaşılacağı sorulmuştur. Müellif cevaben, bu âyetin, Yahudilerden belirli bir kavim hakkında nazil olduğunu, ayetteki من/kim

⁴⁹ *Es'ile ve Ecvibe* (Hasan Paşa, 831/2), 2a. Krş. Fûrâvî, *el-Es'ile* (Hacı Selim Ağa, 36), 31a-31b.

⁵⁰ "وَإِنْ تُبْنُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفَوْهُ يُحَاسِبِكُمْ بِهِ اللَّهُ" / İçinizdekini açığa vursanız da gizleseniz de Allah sizi ondan hesaba çeker." (el-Bakara 2/284).

⁵¹ Müslim, "İmân", 201-202.

⁵² *Es'ile ve Ecvibe* (Hasan Paşa, 831/2), 2a. Krş. Fûrâvî, *el-Es'ile* (Hacı Selim Ağa, 36), 31b.

⁵³ "وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا" (Nisâ, 4/93).

⁵⁴ *Es'ile ve Ecvibe* (Hasan Paşa, 831/2), 2a.

⁵⁵ Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed el- Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, thk, Kemal Besyûnî Zağlul (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-ilmîyye, 1411), 174.

⁵⁶ Fûrâvî, *el-Es'ile* (Hacı Selim Ağa, 36), 46a-46b.

⁵⁷ "وَمَنْ لَمْ يُحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ" (el-Mâide 5/44).

ism-i mevsulünün, aynı şekilde “ellezî” manasında olduğunu ve herkesin kastedilmediğini ifade etmiştir.⁵⁸

Nisâ suresi 110. ayetindeki⁵⁹ kötülük ve zulüm kavramları hakkındadır. Soruda, kötülük/günah işleyen kimsenin aynı zamanda kendisine veya başkasına zulmetmesi sebebiyle zalim bir kimse olduğunu, dolayısıyla ikisinin de aynı manaya geldiğini ifade etmektedir. O halde bu kötülükten sonra zulmün zikredilmesinin gerekçesinin ne olduğu sorulmaktadır. Cevap olarak ise kötülükten kastın küfür, zulümden kastınsa diğer günahlar olduğu ifade edilmiştir.⁶⁰ *el-Esiletü'l-mufahhame'*de ise kötülükten kastın şirk, zulümden kastın ise şirkin dışında kalan günahlar olduğu şeklinde izah edilmektedir.⁶¹

Mümin olmanın bir göstergesine vurgu yapılan Enfâl suresi 2. ayetinde,⁶² Allah anıldığında inananların kalplerinin titremesi imanın bir işareti olarak zikredilmektedir. Buna göre bu şekilde olmayan, yani ayetler okunduğunda kalpleri titremeyen kimsenin mümin olmayacağı şeklinde bir anlayışın doğruluğu sorgulanmıştır. Müellif, ayette imanı kemale ermiş müminin bir sıfatı olarak, ayetler okunduğunda kalplerinin titremesinin haber verildiğini, yani bu durumun imanın kemale erdiğinin bir alameti olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla kalplerin titremesi imanın değil, kemalin göstergesidir. Özetle Allah'ın kelamını işiten ve bu sebeple korkup kalbi titirse işte bu kâmil bir imanın göstergesindedir. Eğer böyle olmazsa (ayeti işittiği halde korku oluşmazsa) o kişi yine mümindir ancak kemal derecesine ulaşamamıştır.⁶³

Eserde amel ve yaratma konularına dair hikmetler de sorgulanmıştır. Buna göre, Allah Teâlâ'nın İblisi ve diğer şeytanları yaratmasının hikmetine, ayetler üzerinden cevaplar verilmektedir. Buna göre şeytanlar, dost ile düşmanı, seçkin olan ile sıradan olanı (has-âm), arif ile münkiri ayırmak için vardır. Şeytanların varlığı, insanların kıyamet günü mazur görülmesi için de bir sebep olarak zikredilmiş ve Hz. Âdem,⁶⁴ Hz. Yusuf,⁶⁵ Hz. Musa⁶⁶ ile

⁵⁸ *Es'ile ve Ecvibe* (Hasan Paşa, 831/2), 2b. Krş. *Fürâvî, el-Es'ile* (Hacı Selim Ağa, 36), 50b.

⁵⁹ “وَمَنْ يَعْمَلْ سُوءًا أَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ” (en-Nisâ 3/110).

⁶⁰ *Es'ile ve Ecvibe* (Hasan Paşa, 831/2), 2a.

⁶¹ *Fürâvî, el-Es'ile* (Hacı Selim Ağa, 36), 47a.

⁶² “إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَّتْ قُلُوبُهُمْ” (el-Enfâl 8/2).

⁶³ *Es'ile ve Ecvibe* (Hasan Paşa, 831/2), 3a. Sorunun farklı bir şekilde sorulduğu ancak cevabın benzer şekilde ve farklı ifadelerle verildiği *Fürâvî'nin* cevabı için bk. *Fürâvî, el-Es'ile* (Hacı Selim Ağa, 36), 73a-73b.

⁶⁴ “فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا” (Bakara, 2/ 36).

⁶⁵ “مَنْ بَعْدَ أَنْ نَزَعَ الشَّيْطَانُ بَيْبِي وَبَيْنَ إِخْوَتِي” (Yûsuf, 12/100).

⁶⁶ “قَالَ هَذَا مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ” (el-Kasas 28/15).

Yûşa' b. Nûn⁶⁷ ve Hz. Peygamber'in ashabı⁶⁸ hakkında; şeytanın onları aldattığına dair ayetler delil olarak gösterilmiş, Hadîd suresi 15. ayeti de⁶⁹ ahiret gününde müminler için fidye olacağına dair delil olarak zikredilmiştir.⁷⁰

Yaratmaya dair diğer bir soruda ise Allah Teâlâ'nın önce geceyi sonra da gündüzü yaratmasının hikmeti sorulmuş ve cevap olarak da Allah Teâlâ'nın geceyi cennetten gündüzü de cehennemden yarattığı ve onları dünyada bir alamet kıldığı söylenerek, peygamberlerin miracının gece olması gibi, gecenin ön plana çıktığı bazı durumlar da örnek olarak zikredilmiştir. Yine gecenin önce yaratılmasına diğer bir sebep de gecede yaratıcının mahlûkata olan ikramının daha fazla oluşu gösterilmiştir.⁷¹ Eserde bu türden hikmetlerin sorulduğu başka örnekler de yer almaktadır.⁷²

Bu başlık altında yer alan soru ve cevaplar düşünüldüğünde daha çok umuma hitap eden ve muhtemelen toplumda çeşitli şekillerde gündeme gelen soruların ele alındığı anlaşılmaktadır. Bu bakış açısıyla düşünüldüğünde müellifin, ilgili konulardaki mevcut tartışmaları esere yansıtmadan genel kabul gören görüşler üzerinden cevaplar verme yoluna gitmesinin gerekçesi de anlaşılmıştır.

4.3. Ulûmu'l-Kur'ân Konuları

Eserde, ayetler arasında tenakuz gibi görünen ve tefsir usulünde *Müşkilü'l-Kur'ân* kapsamında değerlendirilen durumlara dair de sorular yer almaktadır. Bunlardan ilki Bakara suresi 29. ayetiyle ilgilidir. Ayette yeryüzünün, semadan önce yaratıldığına dair bir mana anlaşılırken,⁷³ diğer bazı ayetlerde⁷⁴ ise semanın yeryüzünden önce yaratıldığı anlaşılmakta ve bu durum ihtilafa sebep olmaktadır. Eserde önce yeryüzünün sonra da semanın yaratıldığı hem ilgili ayetler⁷⁵ hem de kavramlar üzerinden izah edilmiştir. Buna göre yaratma خلق/halk'ın bir manasıdır, حو/sermek döşemek de diğer manasıdır. Dolayısıyla yaratmak ayrı, sermek/döşemek ise ayrı bir şeydir. Allah Teâlâ yeri semadan önce

⁶⁷ "وَمَا أَسْأَلُهُ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكَرَهُ" (el-Kehf 18/63).

⁶⁸ "إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا" (Âl-i İmrân 3/155).

⁶⁹ "فَالْيَوْمَ لَا يُؤْخَذُ مِنْكُمْ فِدْيَةٌ وَلَا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا" (el-Hadîd 57/15).

⁷⁰ *Es'ile ve Ecvibe* (Hasan Paşa, 3136/2), 5a.

⁷¹ *Es'ile ve Ecvibe* (Hasan Paşa, 3136/2), 5a.

⁷² Müminlerin cehenneme konulması ve ruhun insana bedenine girmesi ve çıkması ile Allah'ın cennet karşılığında müminlerin canlarını satın almasına dair hikmetler hakkında bk. *Es'ile ve Ecvibe* (Hasan Paşa, 3136/2), 5a-5b.

⁷³ el-Bakara 2/29.

⁷⁴ en-Nâziât 79/27-30.

⁷⁵ Fussilet 41/9-12.

yaratmıştır fakat yeri, semayı yarattıktan sonra serip yaymıştır. Özetle ayetler arasında bir çelişki söz konusu olmamaktadır.⁷⁶

Bu doğrultuda dile getirilen diğer bir soru da dua edilmesine teşvik eden ve dualara mutlaka icabet edileceği belirtilen iki ayetle ilgilidir.⁷⁷ Bazen dua etmemize rağmen karşılık verilmediği, yani duaların kabul olmadığı durumlarla karşılaşıldığı, dolayısıyla bu ayetleri nasıl anlamamız gerektiği sorulmuş, Ebû Hureyre'den (ö. 58/678) rivayet edilen bir hadîs-i şerifile cevap verilmiştir. Buna göre dualara mutlaka icabet edilmektedir ancak, istediği şey ya dünyada hemen verilmekte, ya ahirette verilmek üzere ertelenmekte ya da günahlarından birine kefarete olmaktadır.⁷⁸ Ayetin tefsiri hakkındaki ihtilafa değinilen *el-Esiletü'l-mufahhame'* de ise bu görüş zikredilmekle birlikte, ayetteki duanın, mutlaka kabul edileceği düşünülen bir emirden ziyade yalvarma manasına geldiği ifade edilmiştir. Buna göre dua diğer ibadetler gibi bir ibadet olup,⁷⁹ kabulü Allah'ın iradesine bağlıdır ve kul, diğer ibadetler gibi duadan da müstağni kalmaz. Özetle duanın manası ibadet, kabulün manası ise sevaptır.⁸⁰ Aksarâyî'nin ilgili eserine baktığımızda da aynı görüşlerin zikredildiği dolayısıyla isim zikredilmemesine rağmen bir etkileşimin olduğu anlaşılmaktadır.⁸¹

Kur'ân'da muhkem ve müteşâbih ayetlerin varlığından haber veren iki ayetten birine göre⁸² ayetlerin bir kısmı müteşâbihtir. Diğer bir ayete göre⁸³ ise kitabın tamamının müteşâbih olduğu şeklinde bir mana anlaşılmaktadır. Ortaya çıkan ihtilaf, müteşâbih kavramının iki ayette farklı manalarda kullanıldığı ifade edilerek giderilmiştir. Buna göre muhkem, tek bir manaya gelen; müteşâbih ise birden çok manaya gelen ayetler olup, yukarıda ikinci olarak zikredilen (Zümer suresindeki) ayetteki müteşâbihten kasıt Kur'ân ayetlerinin manalarındaki fesahat açısından birbirine benzemesidir.⁸⁴

⁷⁶ *Es'ile ve Ecvibe* (Hasan Paşa, 831/2), 2a. Krş. Fürâvî, *el-Es'ile* (Hacı Selim Ağa, 36), 15a-15b.

⁷⁷ el-Bakara 2/186; el-Mü'min 40/60.

⁷⁸ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beirut: Dârü İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1985), "Kur'ân", 8 (No. 504). Bk. *Es'ile ve Ecvibe* (Hasan Paşa, 831/2), 2a.

⁷⁹ "Dua ibadetin özüdür." (Ebû İsâ Muhammed et-Tirmizî, *el-Câmiu's-Şahîh* (Medine: Mektebetü's-selefiyye, 1964), "Da'avât", 1 (No. 3371).

⁸⁰ Fûrâvî, *el-Es'ile* (Hacı Selim Ağa, 36), 26a-26b.

⁸¹ Aksarâyî, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe Tefsir ve Hadis İlmine Dair Sorular ve Cevaplar*, 33-34.

⁸² Âl-i İmrân 3/7.

⁸³ ez-Zümer 39/23.

⁸⁴ *Es'ile ve Ecvibe* (Hasan Paşa, 831/2), 2a. Krş. Fûrâvî, *el-Es'ile* (Hacı Selim Ağa, 36), 33b; Aksarâyî, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe Tefsir ve Hadis İlmine Dair Sorular ve Cevaplar*, 36-37.

“Sana okutacağız ve unutmayacaksın.”⁸⁵ ifadesinde Hz. Peygamber’in Kur’ân’ı unutmaması konusunda “Allah dilemedikçe” şeklindeki istisnadan Allah’ın muradının ne olduğuna dair soruya, ayetlerin neshedildiği şekilde cevap vererek,⁸⁶ neshin varlığını kabul etmiş ve bunun Allah dilediğinde hükmünü kaldırmak istediği ayetleri peygambere unutturması şeklinde gerçekleşeceğine dair kanaati tercih etmiş olmaktadır.⁸⁷

Son olarak eserde Kur’ân’da tekrar eden kavramlar bağlamında Mâide suresi 93. âyetinde üç defa tekrar eden “اتَّقُوا/sakinin”⁸⁸ lafzındaki tekrarın faydasının ne olduğu üzerinde durulmuştur. Tekrar eden ifadelerden her birinin ayrı bir faydaya/manaya delalet ettiği, birincisinden kastın şirkten sakınmak, ikincisinden kastın içkiden sakınmak, üçüncüsünden kastın ise diğer büyük günahlardan sakınmak olduğu söylenmiştir.⁸⁹

4.4. Ayet ve Rivayetler Arasındaki İşkâl

Eserde yer verilen soru içeriklerinden biri de ayet ve rivayetler arasındaki işkâle dairdir. Âl-i İmrân suresindeki hızlı ve acele hareket etmeye teşvik eden bir emir ifadesi⁹⁰ ile Hz. Peygamber’in, acelenin şeytandan olduğuna ve sakınmamız gerektiğine dair ifadesi⁹¹ arasındaki işkâl durumu, iki nassın farklı konularla alakalı olmasıyla giderilmiştir. Buna göre ayette, Allah’ın emirlerine itaat konusunda acele edilmesi emredilirken, hadîs-i şerifte ise dünyalık işler konusunda acele edilmemesi gerektiğine işaret edilmektedir.⁹² Soruya kavramsal analizlerle cevap verilen *el-Esiletü'l-mufahhame'*de ise ayetteki müsâra’a/hızlı yapma ile hadisteki acele etmenin farklı manaya geldiği, buna göre müsâra’a övülen bir davranış iken, acele etmenin kınanan bir davranış olduğu ifade edilmiştir.⁹³

Benzer bir işkâl durumu da kişinin bilmediği konularda, bilenlere soru sormasının dinimizde övülen bir davranış olmasıyla,⁹⁴ soru sormaktan nehyeden ayet-i kerime⁹⁵ arasındadır. Önceki soruya benzer şekilde iki nassın farklı konularla alakalı olduğu,

⁸⁵ el-A'lâ 87/6.

⁸⁶ *Es'ile ve Ecvibe* (Hasan Paşa, 831/2), 3b.

⁸⁷ Detaylı bilgi ve diğer görüşler için bk. Hayreddin Karaman, vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 5/603-604.

⁸⁸ el-Mâide 5/93.

⁸⁹ *Es'ile ve Ecvibe* (Hasan Paşa, 831/2), 2b. Krş. Fûrâvî, *el-Es'ile* (Hacı Selim Ağa, 36), 52a-52b.

⁹⁰ “مَغْفِرَةً مِّن رَّبِّكُمْ” (Âl-i İmrân 3/133).

⁹¹ Tirmizî, “Birr ve Sıla”, 66.

⁹² *Es'ile ve Ecvibe* (Hasan Paşa, 831/2), 2a.

⁹³ Fûrâvî, *el-Es'ile* (Hacı Selim Ağa, 36), 41a.

⁹⁴ en-Nahl 16/43.

⁹⁵ el-Mâide 5/101.

sorulması nehyedilen soruların, fayda sağlamayan ve ihtiyaç da olmayan sorular olduğu şeklinde izah edilmiştir.⁹⁶

Kelam ilmindeki ihtilaflardan olan, cinlere gönderilen peygamberlerin mahiyeti konusu da eserde soru olarak yer almıştır.⁹⁷ Peygamberlerin hepsinin insan cinsinden olduğu, ancak ilgili ayetten⁹⁸ hareketle cinlere, kendilerinden peygamberler gönderilmesinin nasıl izah edileceği sorulmuştur. Ayette geçen *rasûl* kelimesi, cinlerden Peygamber Efendimize gelen ve cinleri İslam'a davet eden temsilci (nüvvâb) olduğu, dolayısıyla cinlerden olan rasûl/elçinin, peygamberin elçisi (rasûlün rasûlü) olarak ifade edildiği söylenmiştir. ⁹⁹ *el-Esiletü'l-mufahhame'* de de peygamberlerin yalnızca insanlardan gönderildiğini ifade etmekle beraber ayetteki *minküm/sizden* ifadesini farklı yorumlamaktadır. Arapçada peş peşe iki isim zikredilmekle beraber, mana bunlardan sadece birine izafe edilebilmektedir. İki deniz zikredilip bunlardan inci ve mercan çıktığının söylendiği ayette inci ve mercanın sadece tuzlu sudan çıkması,¹⁰⁰ ayın semaların içinde olduğunun söylendiği ayette ayın, sadece tek bir semada olması,¹⁰¹ Allah'ın rızık olarak verdiği hayvan cinsleri denildiği halde sadece kurban olabilecek hayvanların kastedilmiş olması¹⁰² da bu görüşe örnek olarak zikredilmiştir.¹⁰³

İşkâle dair diğer bir konu da Hz. Peygamber'in isrâ hâdisesinde Mescid-i Aksâ'ya götürülüşünün, Mescid-i Harâm'dan olduğu ifade edilen ayetle,¹⁰⁴ Ümmü Hânî'nin evinden götürüldüğünden bahseden rivayetler arasındadır. Çelişki gibi görünen bu duruma dair eserde yapılan izah, Mekke arazisinin tamamının Mescid-i Harâm hükmünde olduğu, dolayısıyla Ümmü Hânî'nin evinden götürülmüş olmasının Mescid-i Harâm'dan götürüldüğüne dair ifadeye aykırı olmadığıdır.¹⁰⁵ Hz. Peygamber'in bu yolculuğunun, neden gece yapıldığı, şayet gündüz yapılmış olsaydı herkes görmüş olacağından, şüphe duyulmayacağı sorgulanmıştır. Kısaca, kulun gayba iman etmesi amacına yönelik olduğu

⁹⁶ *Es'ile ve Ecvibe* (Hasan Paşa, 831/2), 2b. Krş. Fûrâvî, *el-Es'ile* (Hacı Selim Ağa, 36), 52b.

⁹⁷ Konuyla ilgili ihtilaflar hakkında bk. Ahmet Saim Kılavuz, "Cin (Kelam)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/8-10.

⁹⁸ *el-En'âm* 6/130.

⁹⁹ *Es'ile ve Ecvibe* (Hasan Paşa, 831/2), 2b.

¹⁰⁰ *er-Rahmân* 55/22.

¹⁰¹ *Nûh* 71/16.

¹⁰² *el-Hac* 22/34.

¹⁰³ Fûrâvî, *el-Es'ile* (Hacı Selim Ağa, 36), 59b-60a.

¹⁰⁴ *el-İsrâ* 17/1.

¹⁰⁵ *Es'ile ve Ecvibe* (Hasan Paşa, 831/2), 3a. Krş. Fûrâvî, *el-Es'ile* (Hacı Selim Ağa, 36), 120b.

ifade edilmiştir.¹⁰⁶ *el-Esiletü'l-mufahhame'*de ise tasdik edenlerle yalanlayanların ortaya çıkarılması yönünde bir imtihan oluşuna vurgu söz konusudur.¹⁰⁷

Hız. Peygamber'in (s.a.s), kalemin kurduğuna ve kaldırıldığına dair ifadelerine rağmen¹⁰⁸ ayette: *كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ* / O, her gün bir iştedir."¹⁰⁹ buyrulması arasındaki işkâl durumu kavramsal analiz yoluyla giderilmiştir. Buna göre, ayette geçen "شَأْنٍ" kelimesi, işlerin takdir edilmesi/planlanması değil, bilakis, Allah'ın, âlemde olmasını istediği her işi yaratması ve meydana getirmesidir. Hadîs-i şerifte ise takdir edilmesi/planlanması söz konusu edilmektedir.¹¹⁰

Pişmanlığın tövbe olarak kabul edildiğine dair hadis-i şerif¹¹¹ vârid olmasına rağmen, kardeşini öldüren Kâbil'in pişman olduğu Kur'ân'da ifade edilmekle beraber¹¹² tövbesinin kabul edilmeyişinin sebep olduğu işkâl sorulmuştur. Pişmanlığın tövbe kabul edilmesi Hız. Peygamber'in şeriatında olmuştur. Diğer şeriatlarda bu hüküm yer almadığından Kâbil'in pişmanlığı tövbe olarak kabul edilmediği şeklinde cevap verilmiştir.¹¹³

Daha çok aklî cevapların ön plana çıktığı bu başlıkta, toplum içerisinde gündeme gelmesi muhtemel soruların ele alındığı anlaşılmaktadır. Müellif bu kısımda da gerek seçtiği sorular gerekse de verdiği cevaplar açısından toplumdaki bazı tartışmalara müdahil olarak net cevaplar vermeyi, bu şekilde tereddütleri gidermeyi amaçladığını da ortaya koymaktadır.

4.5. Peygamberlerden Bahseden Ayetlerdeki İşkâl

Eserde özellikle peygamberlerden bahseden bazı ayetlerdeki zihne takılan sorular ele alınmıştır. Peygamberlerle ilgili olması hasebiyle benzer soruları bu başlık altında toplamayı uygun gördük.

Hız. İsa'nın öldürülmediği, göğe yükseltildiği bilgisi¹¹⁴ ile Hız. İsa tarafından söylenen: "Fakat Sen beni vefat ettirdikten sonra onların durumunu bilip gören sadece Sen'din..."¹¹⁵ ifadeleri arasında ortaya çıkan işkâl durumu dikkat çekici bir örnek olarak yer almaktadır.

¹⁰⁶ *Es'ile ve Ecvibe* (Hasan Paşa, 831/2), 3a.

¹⁰⁷ *Fürâvî, el-Es'ile* (Hacı Selim Ağa, 36), 120b.

¹⁰⁸ Tirmizî, "Kıyâmet", 59, hn. 2516.

¹⁰⁹ er-Rahmân 55/29.

¹¹⁰ *Es'ile ve Ecvibe* (Hasan Paşa, 831/2), 3b.

¹¹¹ İbn Ma'ce, "Zühd", 30.

¹¹² el-Mâide 5/31.

¹¹³ *Es'ile ve Ecvibe* (Hasan Paşa, 831/2), 3b.

¹¹⁴ en-Nisâ 4/157.

¹¹⁵ el-Mâide 5/117.

İşkâle sebep olan vefat ettirme anlamındaki *teveffâ* fiilinin, *nevîm/uyku* manasına geldiğini ifade eden müellif, delil olarak başka ayetleri¹¹⁶ de zikrettikten sonra mananın: “Sen beni göğe yükselttiğin ve uyuttuğunda onların durumunu bilen/gören sadece Sen’ din”¹¹⁷ şeklinde olduğunu söyleyerek işkâli gidermektedir.

Şuayb peygamber ve ona inanları memleketlerinden çıkarmakla tehdit eden kavmi, ikinci bir seçenek olarak kendi dinlerine geri dönmelerini şart koşturmuştur.¹¹⁸ Ancak onların bu ifadesi, Şuayb peygamberin sanki önceden onların dininde olduğu şeklinde bir mananın anlaşılmasına sebep olmaktadır ki bu durum, peygamberlerin ismetine aykırıdır. Eserde söz konusu işkâlin izahı şu şekilde yapılmaktadır. Ayette, kavminin dinine dönmeyi ifade eden “عود” kelimesi iki manaya gelir ki biri “رجوع” anlamında geri dönme, diğeri de “دخول” anlamında girme/dâhil olmadır. “عود” kelimesi burada “دخول” yani girme anlamındadır. Buna göre ise ayetin manası: *أَوْ لَتَدْخُلَنَّ فِي مِلَّتِنَا* /ya da bizim dinimize girersin” şeklinde olur. Aynı şekilde bir sonraki ayetteki “عود” ifadesi de¹¹⁹ bu manada anlaşılmalıdır.¹²⁰ Konuyu gündemine alan Zemahşerî, kavminin, direk Hz. Şuayb’ı değil ona iman eden kavmini kastetmekle beraber tağlib sığasıyla onu da dâhil ettiklerini, sonrasında Hz. Şuayb’ın verdiği cevap da bunun görüldüğünü ifade eder.¹²¹

Eserde, Hz. Musa’nın Allah Teâlâ’ya karşı kullanmış olduğu “Bu ancak senin imtihanındır”¹²² ifadesi, dünya meliklerine karşı dahi söylenmesi uygun olmayan bir ifade olarak görülmüş, burada edebe mugayir bir durumun olup olmadığı sorgulanmıştır. Verilen cevapta ise kavmini temsilen seçtiği yetmiş kişi ile beraber Allah’ın huzurunda oldukları esnada meydana gelen deprem nedeniyle Hz. Musa’nın kullandığı bu ifadenin arka planına dikkat çekilmiştir. Zira Allah Teâlâ bunu daha önce Tûr dağında Musa Peygamber’e hitaben söylemiş¹²³ ve Hz. Musa da bu bilgidен hareketle yaşadığı depreme dair “İşte bu fitne Tûr’da bana haber verdiğin fitnedir.” anlamında o sözü söylemiştir. Dolayısıyla ifadede, bir edepsizlik söz konusu değildir.¹²⁴ *el-Esiletü'l-mufahhame*’de ayetle ilgili olarak Hz. Musa’nın bu ifadesi değil ayetteki “İçimizden birtakım akılsızların günahından dolayı bizi helâk mi

¹¹⁶ el-En’âm 6/60.

¹¹⁷ *Es’ile ve Ecvibe* (Hasan Paşa, 831/2), 2b. Krş. Fûrâvî, *el-Es’ile* (Hacı Selim Ağa, 36), 54a.

¹¹⁸ el-A’raf 7/88.

¹¹⁹ el-A’raf 7/89.

¹²⁰ *Es’ile ve Ecvibe* (Hasan Paşa, 3136/2), 4a. Krş. Fûrâvî, *el-Es’ile* (Hacı Selim Ağa, 36), 66b.

¹²¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/129.

¹²² el-A’raf 7/155.

¹²³ Tâhâ 20/85.

¹²⁴ *Es’ile ve Ecvibe* (Hasan Paşa, 831/2), 3a.

edeceksin?" kısmı üzerinde durulmuştur. Buradaki sözün itiraz maksatlı olmadığını, Hz. İsa örneğinde olduğu gibi¹²⁵ Allah'ın ceza vermeye de affetmeye de kadir olduğunu istifham yoluyla ifade etme anlamına geldiği söylenmiştir.¹²⁶

Herhangi bir ayete işaret etmeksizin sorulan bazı sorular da risalede yer almaktadır. Bunlardan biri, Allah Teâlâ'nın, Mekke'de Peygamber Efendimiz'e yardım etmeye kadir olduğu halde neden hicreti emrettiğine dairdir.¹²⁷ Müellif bu soruya sıra dışı bir cevap vermektedir. Ona göre, mağaradaki yılan, Peygamber Efendimiz'i görmek ve ona hizmet etmek istediği için Allah Teâlâ'ya tazarru' içerisinde idi. Mekke'de ona ulaşmaya güç yetirememesi sebebiyle, Allah Teâlâ da Hz. Peygamber'e hicret etmesini ve mağaraya girmesini emretmiş ve bu sayede Peygamberimiz'i görmek için hasret çeken yılan da onu görmüştür.¹²⁸ *el-Es'iletü'l-mufahhame* adlı eserde verilen cevap ise daha makul görünmektedir. Buna göre Allah Teâlâ, kâfirleri savaşa gerek kalmaksızın helak edebilmesine rağmen Müslümanlara savaşı emretmesi gibi, peygambere hicret emrini vermesinde de bizim bilmediğimiz hikmetler söz konusudur ve O'nun hükümlerinin ayrıntıları sorgulanamayacağı gibi hikmetinden de sual olunamaz.¹²⁹

Peygamberlerin büyük günahlardan korunduğu bilinmekle beraber, Hz. Yusuf'un Züleyhâ'ya meyletme durumundan haber veren ayetin¹³⁰ nasıl anlaşılması gerektiğinin izahı da kavramlar üzerinden yapılmıştır. Buna göre ayette geçen *هَمَّ* /*meyletti* ifadesindeki yönelmeden kasıt, kulun kendi gücünün meyli değil, tabiatın meyletmesi olup, bu (tabiatın) meylinin sorumluluğu da kaldırılmıştır. Dolayısıyla Allah'ın, kulunu bundan dolayı sorumlu tutmayacağı ifade edilmiştir.¹³¹ Bu meylin peygamberlik öncesine ait olduğu, aklın değil nefsin yönelmesi olup ismet sıfatına aykırılık teşkil etmediği ve bu nedenle de istiğfarda bulunmadığı, ayette " *هَمَّتْ بِهَا لَوْلَا أَنْ رَأَىٰ بُرْهَانَ رَبِّهَا* " ifadesinden sonra vakf-ı tam olduğu ve devamında " *هَمَّتْ بِهَا لَوْلَا أَنْ رَأَىٰ بُرْهَانَ رَبِّهَا* /Eğer rabbinin işaretini görmeseydi o da kadına meylederdi." Yani

¹²⁵ el-Mâide 5/118.

¹²⁶ Fûrâvî, *el-Es'ile* (Hacı Selim Ağa, 36), 69a-69b. Krş. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/164-165.

¹²⁷ Soruyla ilgili ayetler hakkında bk. el-Enfâl 8/5; el-Tevbe 9/40.

¹²⁸ *Es'ile ve Ecvibe* (Hasan Paşa, 831/2), 3a.

¹²⁹ Fûrâvî, *el-Es'ile* (Hacı Selim Ağa, 36), 77a.

¹³⁰ Yûsuf 12/24.

¹³¹ *Es'ile ve Ecvibe* (Hasan Paşa, 831/2), 3a.

meyletmedi, şeklindeki görüşlerin sıralandığı *el-Esiletü'l-mufahhame* adlı eserde, ilgili görüşler arasında tercihte bulunulmamıştır.¹³²

İşârî bir yorumla cevaplanan diğer bir soru da Hızır'ın (a.s), Hz. Musa'nın sabredemeyeceğini nasıl bildiğidir.¹³³ Eserde bu durumun Hızır'a ilham yoluyla bildirildiği ifade edilmiştir.¹³⁴ Üç ihtimal zikredilen *el-Es'iletü'l-mufahhame*'de ise Hızır, ya Musa'nın halinden sabredemeyeceğini anlamıştır ya da peygamberlerin, şeriatların zahirine muhalif olan durumlara sabredemeyeceğini biliyordur veya Hz. Musa'nın sabredemeyeceği Allah tarafından kalbine bildirilmiştir.¹³⁵ Eserde Hz. Musa hakkında ve işârî cevaplar verilen farklı sorular da yer almaktadır.¹³⁶

Peygamber kıssalarıyla alakalı örneklerin eserde önemli bir yer işkâl etmesi, aslında halka yönelik bir çalışma olabileceğinin de göstergesi olabilir. Zira peygamber kıssaları, halk arasında daha çok bilinen konulardır.

4.6. Ayetler Arası İşkâl

Eserde bazı ayetlerde veya ayetler arasında işkâl gibi görünen durumlara dair sorular da yer almaktadır. Örneğin Kur'ân'da, kıyamet günü doğrulara, doğruluklarının fayda vereceği ifade edilmiş¹³⁷ diğer bir ayette ise İblis'in, kıyamet gününde doğruları söyleyeceği bilgisine yer verilmiştir.¹³⁸ Buna göre, Şeytan'ın doğruları söylemesinin, kıyamet gününde kendisine fayda sağlayacağı gibi bir mana anlaşılmaktadır. Ortaya çıkan işkâle dair şu izah yapılmaktadır: Ayetteki doğruluktan murat, kıyamet günü ortaya konacak ve kendisine fayda verecek doğruluk değil, bilakis dünyada ortaya koyduğu ve kıyamet günü kendisine fayda verecek doğruluktur. İblis dünyada doğruluk göstermiş olmadığından ahirette söyleyeceği doğru sözlerin onun için bir fayda sağlaması söz konusu değildir.¹³⁹

İnsanın yaratılışına dair malumata göre, Allah Teâlâ önce Âdem'i yaratmış, sonra meleklerle secde emri vermiş sonra da Âdem'in evlatlarını yaratmış ve onlara şekil vermiştir.

¹³² Fûrâvî, *el-Es'ile* (Hacı Selim Ağa, 36), 94b-95a. Krş. Zemaşerî, *el-Keşşâf*, 2/455-456; Aksarâyî, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe Tefsir ve Hadis İlmine Dair Sorular ve Cevaplar*, 57. Yusuf (a.s) ile ilgili diğer soru ve cevaplar hakkında bk. *Esile ve Ecvibe* (Hasan Paşa, 831/2), 3a. Krş. Fûrâvî, *el-Es'ile* (Hacı Selim Ağa, 36), 66b, 100a, 105a.

¹³³ el-Kehf 18/72.

¹³⁴ *Es'ile ve Ecvibe* (Hasan Paşa, 831/2), 3a-3b.

¹³⁵ Fûrâvî, *el-Es'ile* (Hacı Selim Ağa, 36), 130a.

¹³⁶ Bk. Hz. Musa'nın açlığa sabredememesi ve Hızır karşısındaki sabırsızlığı (el-Kehf 18/62, 69) *Esile ve Ecvibe* (Hasan Paşa, 831/2), 3a-3b.

¹³⁷ el-Mâide 5/119.

¹³⁸ İbrâhim 14/22.

¹³⁹ *Es'ile ve Ecvibe* (Hasan Paşa, 831/2), 2b. Krş. Fûrâvî, *el-Es'ile* (Hacı Selim Ağa, 36), 54b.

Ancak A'râf suresinde bu durum farklı bir şekilde ifade edilir: "Andolsun sizi yarattık; sonra size şekil verdik; sonra da meleklerle, "Âdem'e secde edin" diye emrettik..."¹⁴⁰ Yaratılışa dair aşamalardaki farklılık nedeniyle ortaya çıkan işkâl durumunun izahı ayetteki "نُتْمٌ" edatı bağlamında yapılmaktadır. بعد/sonra ve atıf vavı/و şeklinde iki manaya gelen "نُتْمٌ" edatının ayetteki görevi tertib ve ta'kib değil atıf vâvıdır.¹⁴¹ Buna dair başka ayetler de örnek olarak verilmiştir.¹⁴² Benzer şekilde ayetteki "نُتْمٌ" edatının tertib ve takib ifade etmesi gerekmediği söylenen *el-Esiletü'l-mufahhame'* de, aynı edatın sonra manasına gelmediğine dair benzer ayetler delil olarak zikredilmiştir.¹⁴³ "قِيلَ" lafzıyla ifade edilen diğer bir görüşe göre ise, ayetteki yaratma ve suret verme fiillerinin Hz. Âdem'e dönüyor olmasıdır. Bu fiillerin bizlere izafe edilmesi, Âdem'den yaratılmış olmamız sebebiyledir. Hz. Âdem'den bahsederken çoğul zamir kullanılan diğer bazı ayetler¹⁴⁴ de buna örnek olarak zikredilmiştir.¹⁴⁵ Aynı açıklamayı yapan Aksarâyî, örnek olarak Kur'an'ın, Hz. Peygamber dönemi Yahudilerine söylediği "Tûr'u tepenize yükseltmiştik"¹⁴⁶ hitabını vermektedir. Zira Tûr dağı, o dönem Yahudilerinin değil, atalarının üzerine kaldırılmıştır.¹⁴⁷

Kıyamet günü Allah'ın izni olmadan kimsenin konuşamayacağını ifade eden ayet-i kerime¹⁴⁸ ile herkesin kendini savunacağını bildiren ayet-i kerime¹⁴⁹ arasındaki işkâl ise kullar için bazı makamların olduğu ve bu makamların bazısında kendilerine konuşma izni verileceği bazılarında ise verilmeyeceği ifade edilerek giderilmeye çalışılmıştır.¹⁵⁰

Mana itibarıyla birbiri ile çelişkili gibi görünen Nahl suresi 60. ayeti ile 74. ayeti arasındaki anlam ilişkisi de eserde sorulan sorular arasındadır. Buna göre iki ayette de *mesel* kelimesi geçmekte ve her ikisinde de aynı mana verildiğinde yanlış anlaşılmaya sebep olmaktadır. İlk ayetteki *وَلِلَّهِ الْمَثَلُ الْأَعْلَىٰ* /En yüce sıfatlar Allah'a aittir."¹⁵¹ ifadesi yer alırken diğer ayette ise; *فَلَا تَضْرِبُوا لِلَّهِ الْأَمْثَالَ* / Allah hakkında (olmadık) misaller getirmeyin."¹⁵²

¹⁴⁰ el-A'raf 7/11.

¹⁴¹ *Es'ile ve Ecvibe* (Hasan Paşa, 831/2), 2b.

¹⁴² Âl-i İmrân 3/59; Tâhâ 20/82.

¹⁴³ Yûsuf 10/46.

¹⁴⁴ el-A'raf 7/172.

¹⁴⁵ Fûrâvî, *el-Es'ile* (Hacı Selim Ağa, 36), 63a.

¹⁴⁶ Bakara 2/63.

¹⁴⁷ Aksarâyî, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe Tefsir ve Hadis İlmine Dair Sorular ve Cevaplar*, 51.

¹⁴⁸ Hûd 11/105.

¹⁴⁹ en-Nahl 16/111.

¹⁵⁰ *Es'ile ve Ecvibe* (Hasan Paşa, 831/2), 3a. Krş. Fûrâvî, *el-Es'ile* (Hacı Selim Ağa, 36), 89a.

¹⁵¹ en-Nahl 16/60.

¹⁵² en-Nahl 16/74.

denilmektedir. Tercümeyle de yansıttığımız üzere müellif, ilk ayetteki “الْمَثَلُ الْأَعْلَى” dan kastın Allah'ın emrinden olan yüce sıfat olduğunu; “Allah'a misaller getirmeyin” ayetinden kastın da “O'nun hakkında benzetme ve şüpheli şeyler söylemeyiniz” olduğunu ifade etmektedir.¹⁵³

Eserde soruya konu edilen diğer iki ayet İsrâ suresi 12 ve Mü'minûn suresi 50. âyetleridir. İlk ayette gece ve gündüz,¹⁵⁴ diğer ayette ise Hz. İsa ve annesi Meryem, Allah'ın kudretinin delilleri olarak zikredilmiştir.¹⁵⁵ Ancak ilk ayette gece ve gündüz için “iki delil” ifadesi kullanılırken, ikinci ayette Hz. İsa ve annesi Meryem için “tek bir delil” denilmiştir. Eserde bu sorunun cevabı kanaatimizce sehven yazılmamıştır.¹⁵⁶ *el-Es'iletü'l-mufahhame'* de ise aynı soruya şu şekilde cevap verilmektedir: Gece ve gündüz, İsa ve annesinden farklı olarak birbirinin zıttıdır. İsa ve annesi aynı vakitte varlardır ve görülebilmektedir. Güneş ve ay (gece-gündüz) ise iki farklı delildir çünkü onları birlikte görme imkânı yoktur.¹⁵⁷ Zemahşerî, Hz. Meryem ve İsa hakkında tek bir delil olarak bahsedilse de Allah Teâlâ tarafından verilen özellikler sebebiyle her ikisinin de ayrı bir delil olduğunu söylemenin imkânına değinmiştir. Buna göre ibare: *وَجَعَلْنَا ابْنَ مَرْيَمَ آيَةً وَأُمَّهُ آيَةً* şeklinde olup, ikinci (آيَةً) ifadesinin birinciye delaletinin yeterli olması sebebiyle, birincisi hafzedilmiştir.¹⁵⁸

Allah Teâlâ'nın kendi varlığının ve gücünün delillerine dair devenin yaratılışını örnek verdiği Gâşiye suresi 17. ayetiyle ilgili olarak, neden özellikle devenin zikredildiği sorusuna ise Hz. Peygamber'in, insanlara cennetin saraylarını vafettiği esnada buna inanmayanlara cevap olarak yukarıdaki ayetin nâzil olduğu söylenmiştir.¹⁵⁹ Aslında bu cevap ayetin nüzul sebebi olmakla birlikte, sorunun cevabı değildir. *el-Es'iletü'l-mufahhame'* ye göre ise örnekte devenin seçilmesi, tamamen Arapların en iyi bildiği hayvanın deve olması ve onların hayatında devenin yerinin öneminden kaynaklanmaktadır. Hatta onların içerisinde deve, gök, yer ve dağlar dışında başka bilgisi olmayan kimselerin mevcut oluşu nedeniyle Allah Teâlâ onların bildikleri üzerinden örnek vermiştir.¹⁶⁰ Yer verdiğimiz

¹⁵³ *Es'ile ve Ecvibe* (Hasan Paşa, 831/2), 3a. Krş. Fürâvî, *el-Es'ile* (Hacı Selim Ağa, 36), 115b-116a.

¹⁵⁴ el-İsra 17/12.

¹⁵⁵ el-Mü'minûn 23/50.

¹⁵⁶ *Es'ile ve Ecvibe* (Hasan Paşa, 3136/2), 4a.

¹⁵⁷ Fûrâvî, *el-Es'ile* (Hacı Selim Ağa, 36), 121a.

¹⁵⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/189.

¹⁵⁹ *Es'ile ve Ecvibe* (Hasan Paşa, 831/2), 3b. Bu bilgi kaynaklarımızda yer almaktadır. Bk. Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi ilmi't-tefsir*, thk. Abdürrezzâk el-Mehdî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1422), 4/436.

¹⁶⁰ Fûrâvî, *el-Es'ile* (Hacı Selim Ağa, 36), 255a.

örneklerin dışında eserde, bazı ayetlerin tefsirinde ortaya çıkan muhtemel işkâl durumlarına dair diğer başka sorular da yer almaktadır.¹⁶¹

Sonuç ve Değerlendirme

Kur'ân'ı anlamaya yönelik çabalar, Kur'ân'ın indirildiği dönemden itibaren başlamış, bu amaçla yapılan çalışmalar da zaman içerisinde farklı metodolojiler kullanılarak devam etmiştir. İçerik ve üslubun, gerek müellifin ilmi birikimine gerekse de dönemin ihtiyaçlarına göre şekillendiği bu çalışmaların önemli bir çeşidi olarak es'ile ve ecvibe türü telifler, tefsir ve Müşkilü'l-Kur'ân ilmine sunduğu katkılarla tefsir tarihi içerisindeki yerini almıştır. Benzer müstakil eserler ile bu yöntemi kısmen kullanan müellifler arasındaki ortak yönler, aralarındaki etkileşimin bir göstergesi olarak düşünülebileceği gibi, farklılıklar da dönemlere göre farklı soruların gündeme getirildiğinin ifadesi olabilir. Konuyla ilgili büyük ve küçük hacimli, orijinal ve tekrar mahiyetinde eserlere rastlanmaktadır. İnceleme konumuz olan risale, farklı eserlerde yer alan ve tekrar hüviyeti gösteren içeriğinin yanında, diğer eserlerde rastlayamadığımız soruları da içermesi ve kendine has soru ve cevapları sebebiyle incelemeye değer bulunmuştur. Aralarındaki farklılıklara rağmen, aynı isimle anılan diğer iki risalenin farklı müstensihler tarafından ve bazı ilavelerle istinsah edildiği anlaşılmaktadır.

Eseri kaleme alan Ahmed Feyzi'nin hayatından bahseden kaynaklarda bu isimde bir eserinden bahsedilmemesi ve kendisinin kütüphaneci olması, eserin müellifinden ziyade müstensihi olabileceğini düşündürmekle beraber, müellifin, kendisinden önce yazılmış ve yukarıda zikredilen kaynaklardan hareketle bu eseri telif ettiği, dönemin ihtiyaçları çerçevesinde önceki eserlerde zikri geçen sorular içerisinde tercihlerde bulunduğu, kendi üslup ve anlayışı doğrultusunda cevaplar verdiği sonucuna ulaşmak mümkündür. Sorular aynı olmakla beraber, seçilen soruların özelliği ve cevaplarda görülen farklılıklar, eserin orijinal yönüne işaret etmektedir. Yine eserde yer alan sorulara verilen cevaplarda, daha çok ayetlerin delil olarak kullanılması dikkat çekmekte ve Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri tarzında hâkim bir üslup göze çarpmaktadır. Mizanla ilgili soruya cevap verirken, Allah'ın Kur'ân'da bu konuda bilgi vermediğinin söylenmesi de bu yaklaşımın bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna rağmen, başta kelâmî konular olmak üzere, naslarda izahı bulunmayan

¹⁶¹ Bk. Şirk ile imanın bir arada olması (Yûsuf 12/106), İnsanı Allah'ın emrinden koruyan melekler (er-Ra'd 13/11), Rahmân suresinde bahsedilen iki cennet (er-Rahmân 55/46), Emanetin göklere, yere ve insana arz edilmesi (el-Ahzâb 33/72), yedi göğün tabakalar halinde yaratılması ve ayın konumu (Nûh 71/15-16). *Es'ile ve Ecvibe* (Hasan Paşa, 831/2), 3a, 3b.

sorulara tartışmaya açık aklî, hikemî ve işârî cevaplar verildiği görülmüştür. Örneğin, Hz. Peygamber'in hicretinin gerekçesinin mağaradaki yılan olarak açıklanması bunun en bariz örneği sayılabilir. Aynı zamanda kelâmî tartışmalara konu olan bazı meselelere dair soruların, aslında itirâzî sorular olduğu gerçeğinden hareketle, bu türden sorulara detaylı ve tatmin edici cevaplar verilmesi gerektiği ve eserin bu açıdan da önemli eksiklerinin olduğu muhakkaktır.

Bahsi geçen önceki eserlerde, ilgili sorulara dair ihtilaflar zikredilmişken bu eserde daha kısa ve belli kabuller üzerinden cevaplar verilmiş, tartışmalar esere yansıtılmamıştır. Buna rağmen eserin küçük hacimli oluşunun ve eserde genellikle Kur'ân'ı anlamaya çalışan her insanın aklına gelebilecek sorulara cevaplar verilmiş olmasının, eseri daha faydalı ve pratik hale getirdiği söylenebilir. Dolayısıyla eserin, Kur'ân'ın ve özellikle de müşkil ayetlerin anlaşılması ve bu manada ortaya konan pratik cevapların muhataplara ulaştırılması açısından alana katkısı söz konusudur. Aynı zamanda gramer konuları, usûl konuları, ihtilaflı bazı kelâmî konular, ayetlerle rivayetlerin çelişir gibi görüldüğü durumlar, peygamberlerden bahseden ayetlerdeki çelişki gibi görünen durumlar ile ayetler arasındaki işkâl gibi ciddi konulara dair soruların özellikle gündeme alınmış olmasının, eseri daha da cazip kıldığı söylenebilir.

Eserin, bazı önemli bilgileri pratik bir şekilde sunması ve izah etmesi açısından bir el kitabı özelliğine sahip olmakla beraber, eleştirilebilecek pek çok yönü de bulunmaktadır. Bunların belki de en önemlisi gerek soruların gerekse de cevapların müellife mi yoksa başka bir esere mi ait olduğuna dair net bir bilginin yer almamasıdır. Eserdeki soruların önemli kısmının başka eserlerde de yer alıyor olması, müellifin ilgili soruları başka eserlerde görmüş olduğunu da düşündürmektedir. Ancak soru ve cevapların müellif ya da eser ismi zikredilmeksizin verilmiş olması önemli bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu konuda özellikle *el-Es'iletü'l-müfahhame* adlı eserdeki soruların önemli bir kısmının, farklı ifadelerle de olsa benzer şekilde bulunması dikkat çekicidir. Fürâvî'ye nispet edilen bu eserin, konuyla ilgili ilk eserlerden olması hasebiyle, müellif tarafından eserin görülmüş ve bu eserden faydalanılmış olması mümkündür. Zemahşerî'nin ve Bursevî'nin eserlerinden faydalandığına dair herhangi bir delile rastlanmamış, Aksarâyî'nin eseriyle de birkaç soru dışında benzerlik tespit edilememiştir.

Diğer bir eleştiri noktası da soruların herhangi bir tasnife tutulmaksızın verilmiş olmasıdır. Benzer eserlerde soruların sure sıralaması esas alınarak verilmesi ve surelerin isimlerinin de zikrederek başlıklandırılmış olmasına rağmen bu eserde benzer bir tasnif söz konusu değildir. Ayrıca eserin isminde yer alan “alâ tertîbi’s-süver” ifadesine rağmen bunun net olarak ifade edilmemiş olması da hem eseri hem de soruları karmaşık hale getirmektedir.

Yine eserdeki bazı soruların hangi ayete ya da Kur’ân’la ilgili hangi bilgiye karşılık geldiğinin net olarak ifade edilmemiş olması da anlaşılammaktadır. Örneğin, müminlerin cehenneme girmesinin gerekçesi, ruhun bedene girmesi ve çıkmasının mahiyeti, şeytanların yaratılması, peygambere hicretin neden emredildiği gibi sorular ile bu sorulara verilen cevaplar, eserin başlığı ve içeriğine uygunluğu anlamında çelişki oluşturmaktadır.

Daha kapsamlı eserlerle kıyaslandığında, çalışma konumuz olan eserde tercih edilen sorular ve bunlara verilen kısa cevaplar, eserin, daha çok dönemin öne çıkan soruları dikkate alınarak telif edilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Gerek Arap dili ve belâgatı, gerekse usûl konuları ve kelâmî tartışmalara konu olan meseleler gibi teknik yönü öne çıkan sorulara yer verilmiş olması, risalenin aynı zamanda bu alanda çalışan talebelerin ihtiyaçlarına yönelik olarak hazırlanmış olabileceğini de düşündürmektedir. Ancak ihtilaflara değinilmeksizin verilen kısa ve net cevaplar, eserden belli bir eğitim seviyesine sahip kimselerden ziyade herkesin istifade etmesi amacı güdüldüğünü göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında akademik eksikliklerine rağmen, bilgi verme ve bilgiyi sonraki dönemlere aktarma anlamında alana kayda değer katkılar sunduğu muhakkaktır.

Kaynaklar / Reference

- Aksarâyî Cemaleddin. *el-Es’ile ve’l-Ecvibe Tefsir ve Hadis İlmine Dair Sorular ve Cevaplar*. Yayına Hazırlayanlar: Necattin Hanay - Mehterhan Furkani. Aksaray: Aksaray Belediyesi Kültür Yayınları, 2018.
- Arabacı, Emine. "Ya’kub Afvî ve Netîcetü’t-Tefâsîr Adlı Eserindeki Tefsir Metodu". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 4 / 1 (Haziran 2019): 77-110.
- Bilgin, Orhan. "Yazma", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43/369-373. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Sahîhu’l-Buhârî*. 6 Cilt. Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1987.
- Bursalı, Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333/1915.
- Çifçi, Mehmet Faruk. *İsmail Hakkı el-Bursevî’nin Furûk-ı Hakkî Adlı Eseri (Tahkik ve İnceleme)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.

- Çifçi, Mehmet Faruk. "Sayı Mistisizminin Arap Dilindeki Yansıması: Vâv-ı Semâniye-Tarihsel Bir Okuma Denemesi" *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52, Haziran 2022: 185-206.
- Çifçi, Hatice Büşra Türkcan (2021). *Bir Tefsir Eseri Olarak El-Es'ile ve'l Ecvibe Başlıklı Eserler -El-Es'iletü'l Mufahhame Fi'l-Ecvibeti'l-Müfvehheme Örneği-*. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usulü*. İstanbul: İfav Yayınları, 2009.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünen*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, ts. *Es'ile ve Ecvibe fi'l-Kur'ân alâ Tertîbi's-suver*. Çorum: Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 831/2, 2a-3b, ts.
- Es'ile ve Ecvibe fi'l-Kur'ân alâ Tertîbi's-suver*. Çorum: Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 3136/2, 1b-5b, 1288/ 1872.
- Fürâvî, Muhammed b. Muhammed b. Alî el-Huzeymî. *el-Esiletü'l-mufahhame fi'l-ecvibeti'l-müfvehheme*. İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Hacı Selim Ağa, 36. 1b-263a, ts.
- Gengil, Veysel. *Tefsir Geleneğinde Soru-Cevap Metodu (Zemahşerî ve Peygamber Kıssaları Bağlamında)*. Ankara: Fecr Yayınları, 2021.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman. *Zâdü'l-mesîr fi ilmi't-tefsir*. Thk. Abdürrezzâk el-Mehdî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1422/2001.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed. *Müsned*. Thk. es-Seyyid Ebu'l -Muâtî en-Nûrî. 6 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1998.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni. *Sünen'ü İbn Mâce*. Thk. Muhammed Fuad Abdalbâki. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-fikr, ts.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-müellifin*. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993.
- Kılavuz, Ahmet Saim. "Cin (Kelam)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1993, 8/8-10.
- Mâlik b. Enes. *el-Muvatta'*. Neşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1985.
- Müslim, Ebû'l-Huseyn b. Haccâc. *Şahîhu Müslim*. Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, ts.
- Şahin, Kamil. "Ahmed Feyzi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1989, 2/67-68.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed. *el-Câmiu's-Şahîh*. Medine: Mektebetü's-selefiyye, 1964.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed. *Esbâbü'n-nüzûl*. Thk. Kemal Besyûnî Zağlul. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-ilmîyye, 1411/1990.
- Yerinde, Adem. "Müşkilü'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2006, 32/164-167.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1987.